

HAL
open science

Anatoliy Kostruba

► **To cite this version:**

Anatoliy Kostruba.
, 2013, 10 (1), pp.134-142. hal-02468636

HAL Id: hal-02468636

<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02468636>

Submitted on 7 Feb 2020

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

А. В. Коструба

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного і трудового права
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського*

ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ФОРМА ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВОПРИПИНЯЮЧИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Історично склалося так, що питання встановлення юридичних фактів здебільшого розглядаються в межах цивільного процесуального права. У зв'язку із цим і юридичний інструментарій для проведення зазначених дій нібито вважається суто процесуальним. Водночас варто зазначити, що предметом встановлення, як правило, є юридичні факти, які мають місце в конкретних матеріальних, а не процесуальних правовідносинах, що свідчить про їх матеріально-правову природу, а тому й формує інтерес представників матеріально-правового напрямку в цивілістиці до їх дослідження. Будучи фундаментальною категорією, юридичні факти ставали предметом наукового аналізу багатьох вчених протягом десятиріч, і, як результат, на сьогодні обсяг недосліджених або малодосліджених питань у теорії юридичних фактів значно збузвився. Однак деякі питання зазначеної сфери все ж таки не знайшли належного висвітлення на сторінках юридичної літератури й окремих наукових досліджень. До таких питань, зокрема, відносяться особливі властивості окремих юридичних фактів (правовстановлююча, правозмінююча та правоприпиняюча), механізм настання наслідків юридичних фактів, а також порядок встановлення юридичних фактів та їх наслідків. Саме цим обумовлюється актуальність та науковий інтерес до дослідження питання встановлення правоприпиняючих юридичних фактів процесуальними засобами.

Питання доказування та встановлення юридичних фактів у цивільних правовідносинах досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Є. В. Васьковський, Г. В. Кикоть, В. В. Комаров, В. В. Масюк, С. А. Параскевова, Т. В. Руда, Д. М. Сібільов, А. М. Твердохліб, С. А. Шейфер та інші.

Метою статті є розгляд особливостей встановлення фактичних обставин правовідносин та визначення їх юридичних наслідків у межах окремого провадження як виду цивільного судочинства, а також з'ясування значення

встановлених обставин для сторін процесу та інших учасників матеріальних та процесуальних цивільних правовідносин.

Ще у праві Римської імперії передбачалося, що в певних випадках особа може звернутися до судді та довести перед державною офіційною особою, що той або інший факт дійсно мав місце, але документи про нього втрачено. Ці факти називали юридичними, бо лише за їх наявності в особи виникають юридичні права. Встановлення таких юридичних фактів держава завжди доручала не окремій людині, а суду як спеціалізованій державній установі, завданням якої є дослідження на підставі доказів тих чи інших фактів, що мають юридичне значення [1, с. 172]. Сьогодні встановлення юридичних фактів регулюється процесуальним правом, зокрема цивільно-процесуальним, проте судові рішення має юридичне значення й для застосування норм матеріального права. Понад те, при встановленні юридичних фактів суд покладає в основу матеріальне право, оскільки сторони доводять наявність або відсутність реальних подій, а тому і юридичну їх сторону, яка регулюється матеріальним правом. Процесуальне право в такому разі є певним порядком, процедурою встановлення істини у справі. Іншими словами, матеріальне право окреслює коло юридичних фактів, які необхідно встановити суду для повного та всебічного розгляду справи, але саме норми процесуального законодавства закріплюють юридичний інструментарій для проведення такого встановлення. Крім того, рішення суду, в якому в документальній формі зафіксовано встановлені судом юридичні факти, можна розглядати, з одного боку, як окремий юридичний факт для матеріальних цивільних правовідносин, а з другого — як джерело інформації про підтвердження існування певних юридичних фактів та їх юридичних наслідків. Саме ця обставина й обумовлює взаємозв'язок норм матеріального й процесуального цивільного права в межах процесу встановлення, зокрема правоприпиняючих юридичних фактів. Як приклад можна навести ч. 2 ст. 651 ЦК. Відповідно до зазначеної норми договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом [2, ст. 651]. Це означає, що у випадку коли особа звернеться до суду із позовом про розірвання договору на підставі зазначеної статті, суд для винесення законного рішення має встановити певне коло юридичних фактів. У наведеному нами випадку це, щонайменше, факт наявності договору, характер і наявність якого також визначається низкою обставин, зокрема необхідним суб'єктним складом договірних правовідносин, повноваженнями сторін, формою, змістом та іншими обставинами, а також факт наявності істотного порушення, або факт наявності інших обставин, визначених договором та (або) законом як таких, що є підставою для розірвання договору. Лише встановлення та правова оцінка наведених обставин дозволять визначити наявність правоприпиняючого для договірних відносин юридичного

факту й застосувати ч. 2 ст. 651 ЦК. Саме тому можна стверджувати, що норми матеріального права окреслюють коло необхідних для встановлення й важливих для вирішення матеріальних юридичних фактів, які дозволять повно та всебічно оцінити фактичні обставини в матеріальних цивільних відносинах і дати їм та їх юридичним наслідкам правову характеристику. Водночас не можна не наголосити на тому, що для використання передбаченого процесуальними нормами інструментарію необхідно встановити й ряд інших юридичних фактів, які мають значення безпосередньо для процедури встановлення й цивільних процесуальних відносин. Це, зокрема, факти наявності позову, його відповідності вимогам закону, факт процесуальної дієздатності позивача тощо.

Однак розвиток цивільного процесуального законодавства, еволюція юридичних інструментів судового доказування та встановлення обставин дійсності призвели до виникнення окремого провадження як виду цивільного судочинства, який має свої особливості щодо встановлення юридичних фактів, зокрема що стосуються суб'єктного складу, юридичних інструментів встановлення, самої процедури, а також впливає на преюдиціальну силу судового рішення.

Основною особливістю справ окремого провадження є те, що їх виникнення пов'язане з потребою підтвердження певного юридичного факту або його відсутності, що має значення для охорони прав та інтересів особи. Така потреба може виникнути за необхідності створення умов для здійснення особою особистих чи майнових прав або для підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваного права [3, с. 320]. Рішення лише підтверджує наявність або відсутність правоприсяжних юридичних фактів. Справи про встановлення юридичних фактів також не створюють матеріальних благ для заявників. Такі права є похідними від встановлених юридичних фактів, а тому отримання їх передбачається лише в майбутньому. Отже, справи окремого провадження в цій частині є фактично допоміжними для здійснення суб'єктивних матеріальних прав особи. На цьому етапі здійснюється лише захист інтересів фізичних осіб у сфері юридичних фактів при їх встановленні та на цій основі потенційно здійснюється захист суб'єктивних прав особи. Саме захист майбутніх суб'єктивних прав породжує вимогу щодо зазначення особою, яка звертається до суду з метою встановлення юридичного факту, в заяві мети встановлення такого факту (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК). Даючи оцінку окремому провадженню, В. В. Комаров зазначив, що законодавець поклав на суд непритаманну йому функцію встановлення тих чи інших обставин без вирішення спору про право [1, с. 172–174]. Проте на сьогодні суд є не єдиним органом, який може встановлювати юридичні факти. Він систематизує й підтверджує їх у своїх рішеннях, проте не можна сказати, що він створює нові юридичні факти. Судове рішення, звичайно, не є явищем нецікавим для правової дійсності, навпаки, воно багато в чому

стимулює розвиток правовідносин. Проте в силу специфіки окремого провадження, яка полягає в тому, що предметом розгляду є встановлення юридичних фактів, а не присудження чи перетворення [3, с. 11], має більш підтверджувальний характер, ніж зобов'язуючий.

Юридичні факти, які встановлюються в порядку окремого провадження, характеризуються тим, що у своїй першооснові виникають поза волею особи й можуть у такому стані існувати доволі довго та ніколи не стати предметом судового розгляду, хоча особа й може знати про такі обставини. Лише при виникненні в особи інтересу щодо здійснення своїх суб'єктивних прав у неї виникає потреба в підтвердженні ряду ключових фактів, які дають особі підстави на таке право. Відсутність чи неточність ключових фактів і породжує інтерес особи щодо звернення її до суду для їх встановлення. Отже, суд встановлює не просто юридичні факти, а ключові юридичні факти, з якими пов'язується виникнення майбутніх суб'єктивних прав [1, с. 174].

Справи окремого провадження мають ряд особливостей, що впливають на порядок встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у ході їх розгляду. Так, до справ окремого провадження не застосовуються вимоги процесуального закону щодо змагальності процесу та меж судового розгляду справи, не діє право на укладення мирової угоди, справа не передається на розгляд третейського суду. При ухваленні рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом [3, с. 321]. Встановлення юридичних фактів у такому випадку також пов'язано з доказуванням, проте на відміну від індивідуально-правового цивільного спору, суть якого полягає у вирішенні справи між двома сторонами, одна з яких або обидві неправильно розуміють правові моделі, закріплені в нормі права, та їх правові наслідки і у зв'язку з цим не бажають їх виконувати або не погоджуються з правовими наслідками своїх фактичних дій, у справах окремого провадження спір має абсолютний характер. Якщо в першому випадку встановлення юридичних фактів вирішує справу по суті й переконує сторони, між якими виник спір, у правильності тих чи інших позицій (відносний характер), то рішення, яким завершується справа окремого провадження, має переконати невизначене коло осіб (абсолютний характер). Можна сказати, що в справах окремого провадження спору немає взагалі або він існує між конкретною особою і всіма іншими суб'єктами цивільних правовідносин, які не визнають факт, для визнання якого ця особа звернулася до суду.

При встановленні правоприпиняючих юридичних фактів у порядку окремого провадження змінюється й значення суду. На відміну від ст. 10 ЦПК, якою регулюються вимоги щодо змагальності сторін у процесі та обов'язку суду лише сприяти сторонам у всебічному і повному з'ясуванні обставин справи, ст. 235 ЦПК на суд покладено обов'язок також вживати заходів для всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи

та за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Це означає, що суд зобов'язаний дбати й про об'єктивність з'ясування обставин справи, і про забезпечення наявності необхідних доказів для повноти їх дослідження в інтересах зацікавлених осіб, а не обмежуватись лише роз'ясненням прав та обов'язків і сприянням особам, які беруть участь у справі, у з'ясуванні обставин справи [3, с. 321].

Судове рішення, яким завершується справа окремого провадження, підтверджує той факт, який просить підтвердити заявник, а тому встановлення зазначених фактів можна вважати основною метою судового рішення, постановленого в порядку окремого провадження. Процес встановлення факту завершується прийняттям рішення, і водночас це рішення є формою підтвердження факту. Рішення надає факту зовнішньо оформленого вигляду. З цього приводу заслуговує на увагу думка С. Я. Фурси, яка зазначала, що в окремому провадженні засобом захисту «охоронюваних законом інтересів є рішення суду про констатацію юридичного факту, тобто з набранням судовим рішенням законної сили юридичні обставини перетворюються в юридичні факти, а охоронюваний законом інтерес стає підставою для отримання особою певних прав, які визначаються законом на підставі встановленого юридичного факту» [4, с. 55].

Варто зазначити, що особливості правової природи рішення, постановленого в порядку окремого провадження, також впливають і на характер підтверджених юридичних фактів, які ним встановлені. Так, якщо рішення суду, винесене в порядку окремого провадження, підтверджує існування певного правоприпиняючого юридичного факту, наприклад, факту неідездатності особи, то такий факт хоча й має правоприпиняючий характер щодо договору, однак для запуску механізму правоприпинення цього може бути недостатньо. Зокрема, сучасне процесуальне законодавство не дозволяє за наявності спору про право застосувати заходи примусового впливу на підставі судового рішення, винесеного в порядку окремого провадження. У зв'язку з цим для захисту своїх оспорюваних або порушених прав особі необхідно звертатися з позовом до суду, однак вже в порядку позовного провадження, де рішення, яке стало результатом розгляду справи в порядку окремого провадження, отримає оцінку суду як преюдиціальне і сприятиме захисту інтересів позивача.

Наведені обставини у свою чергу дозволяють підкреслити декілька властивостей результатів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у окремому та позовному провадженнях. Так, юридичні факти, встановлені судовим рішенням у порядку окремого провадження, мають сильнішу преюдиціальну властивість, ніж ті, що встановлені в порядку позовного провадження. Адже останні не потребують повторного встановлення лише у випадку, коли новий спір виникає між тими самими сторонами, при вирішенні спору між якими ці факти були встановлені, або якщо вони встанов-

лені щодо особи, а не обставин справи (ст. 61 ЦПК) [5]. Тобто можна сказати, що преюдиціальна сила таких юридичних фактів має відносний до сторін спору характер і не поширюється на правовідносини сторін спору з третіми особами. Водночас природа юридичних фактів, встановлених судовим рішенням у порядку окремого провадження, має преюдиціальний характер для необмеженого кола осіб, а тому за загальним правилом не потребує додаткового встановлення.

Однак варто погодитися з тим, що правоприпиняючі юридичні факти, встановлені в порядку позовного провадження, більше впливають на розвиток цивільних правовідносин у зв'язку з тим, що слугують підставою для фіксації владного веління суду, яке забезпечується апаратом примусу держави, тоді як юридичні факти, встановлені в окремому провадженні, хоча й мають самостійне значення й посилену преюдиціальну властивість, однак не завжди можуть забезпечити захист порушених або оспорюваних прав у зв'язку з наведеними вище обставинами. Тому проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що результати процесуального встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у позовному та окремому провадженні мають різний вплив на цивільні правовідносини, а тому залежно від мети, яку переслідує позивач (заявник), можуть використовуватися як окремо, так і в комплексі.

На підтвердження такої позиції можна навести змодельовану ситуацію, коли розгляд судом заяви про визнання особи недієздатною відбувається після укладення нею договору про відчуження нерухомого майна з метою повернути цю річ як таку, що перейшла до набувача за недійсним правочинном. За таких обставин юридичний факт визнання особи недієздатною на момент укладення договору про відчуження нерухомого майна є правоприпиняючим щодо договору та його наслідків і потребує встановлення в порядку окремого провадження. Тому суд на підставі ч. 2 ст. 40 ЦК з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого особа визнається недієздатною [2], і тим самим створити необхідні умови для подальшого захисту майнових прав особи, визнаної недієздатною. Факт визнання особи недієздатною хоча і є правоприпиняючим, але він не може запустити в дію примусовий механізм правоприпинення, оскільки не є підставою для повернення нерухомої речі службовцями Державної виконавчої служби України. Тому законним представникам особи, яка відчужила об'єкт нерухомості, необхідно в порядку позовного провадження звертатися до суду з позовом про визнання правочину, за яким відбулося відчуження, недійсним і повернення речі. Задоволення такого позову створить необхідні умови для запуску в дію механізму правоприпинення за юридичним фактом визнання особи недієздатною й забезпечить повернення речі законному власнику. Однак варто наголосити, що в позовному провадженні

рішення суду про визнання особи недієздатною буде мати лише преюдиціальне значення.

Питання преюдиціальності рішень суду сьогодні є дуже актуальним, оскільки судова практика щодо його вирішення є неоднозначною. Так, аналіз розгляду цивільних справ, які переглядаються судом касаційної інстанції, дозволяє зробити висновок, що суди в одних випадках вважають преюдиціальними рішення суду, які не набрали законної сили, а в інших — не зважають на преюдиціальність судових рішень і юридичних фактів, розцінюючи їх як самостійні позиції інших суддів [6], що у свою чергу створює додаткові труднощі у вирішенні цивільних спорів, позбавляє судовий процес економності в плані використання юридичних інструментів доказування, а тому і робить його тривалим у часі. Навіть зважаючи на досить розгорнуті рекомендації із застосування процесуального законодавства, що регулює суспільні відносини в рамках окремого провадження, які закріплені в постанові Пленуму ВСУ від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зі змінами, внесеними постановою Пленуму ВСУ від 25 травня 1998 р. № 15, можна констатувати, що на сьогодні вони є застарілими й потребують перегляду з метою приведення у відповідність до чинного процесуального й матеріального законодавства. У сукупності наведені обставини створюють підґрунтя для розгляду пленумом ВССУ питання щодо преюдиціальності рішень суду та встановлених у ході судового розгляду юридичних фактів.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що питання встановлення правопріпиняючих юридичних фактів у судовому процесі перебуває під впливом нормативно-правового регулювання як матеріального, так і процесуального права. Норми матеріального права окреслюють для суду коло необхідних для встановлення юридичних фактів, а тому й визначають такі властивості доказів, як належність і допустимість. Водночас норми процесуального права надають суду конкретний юридичний інструментарій для дослідження й встановлення зазначених юридичних фактів. Саме ця обставина підтверджує факт «генетичної» близькості категорій «доказування» та «юридичний факт» як способу (юридичного інструментарію) і предмета встановлення в судовому процесі. За словами А. К. Сергуна, доказування і є діяльністю, спрямованою на встановлення обставин справи за допомогою судових доказів [7, с. 136]. У зв'язку з наведеним можна погодитися з думкою Т. Цюри, що докази акумулюють в собі норми різних галузей права, як матеріальних, так і процесуальних [8, с. 190].

Водночас кожен вид судового провадження має свої особливості й щодо предмета доказування, і щодо юридичного інструментарію досягнення цієї мети. Так, специфіка позовного та окремого провадження полягає в тому, що в першому випадку юридичні факти встановлюються перед визначеним колом суб'єктів (сторони процесу), а в другому — перед невизначеним, що

впливає на преюдиціальну силу рішень суду і водночас на можливість залучення апарату державного примусу до процесу їх виконання. Наведені обставини у свою чергу визначають ефективність результатів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів для подальшого розвитку правовідносин залежно від мети, яку переслідує позивач (заявник), що в певних випадках надає рішення, постановленому в порядку окремого провадження, факультативного значення у порівнянні з тим, що постановляється в порядку позовного провадження.

Крім того, варто погодитися із думкою В. В. Комарова, що в окремому провадженні суд виконує не властиву для нього функцію — встановлює юридичні факти без вирішення спору про право. Зазначена обставина у свою чергу впливає на функції суду в окремому провадженні, які доповнюються його можливістю витребувати докази за власною ініціативою. Водночас питання преюдиціальності судових рішень має неоднакове відображення в практиці правозастосування, що обумовлює необхідність його подальшого вивчення.

Таким чином, окреслені у статті проблеми залишаються актуальними та потребують додаткового, поглибленого наукового аналізу з метою формування раціональних пропозицій і рекомендацій із вдосконалення чинного матеріального та процесуального законодавства.

Список використаних джерел

1. Ясинок М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 11. — С. 172–174.
2. Цивільний кодекс України : станом на 1 жовтня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356 (із змінами).
3. Буркацький Л. К. Захист цивільного права та інтересу: методика складання документів, коментарі, позовні та інші заяви : навч.-практ. посіб. — К., 2006. — 400 с.
4. Цюра Т. Новий погляд на класифікацію доказів в цивільному процесі // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 8. — С. 55–58.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : станом на 1 жовтня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–41, 42. — Ст. 492 (із змінами).
6. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.court.gov.ua>
7. Тертишніков Р. Доказування в цивільному і адміністративному судочинстві та його мета // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 2 (53). — С. 136–140.
8. Решетникова В. И. Концепция доказательственного права // Известия ВУЗов. Правоведение. — 2001. — № 1. — С. 186–195.

Коструба А. В. Окреме провадження як форма встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у цивільних правовідносинах

Анотація. У статті розглянуто особливості встановлення та фіксації правоприпиняючих юридичних фактів у межах окремого провадження як виду цивільного судочинства, а також з'ясовано їх значення для учасників судового процесу та третіх осіб.

Ключові слова: юридичний факт, правоприпинення, встановлення, правовідносини.

Коструба А. В. Отдельное производство как форма установления правопрекращающих юридических фактов в гражданских правоотношениях

Аннотация. В статье рассмотрены особенности установления и фиксации правопрекращающих юридических фактов в аспекте отдельного производства как вида гражданского судопроизводства, а также определено их значение для участников судебного процесса и третьих лиц.

Ключевые слова: юридический факт, прекращение, установление, правоотношения.

Kostruba A. V. Separate Procedure as Form of Establishment of Right-Deprival Jural Facts in Civil Legal Relations

Summary. The peculiarities of determination and fixation of right-deprival jural facts in aspect of single procedure as a form of civil judicial proceedings were considered in the article. The significance of these peculiarities for participants of judicial procedure and third persons was also determined.

Key words: jural fact, right-deprivation, determination, legal relations.